

TÜRKMEN CENAZE TÖRENLERİNDEKİ RİTÜELLER VE SÖYLENEN ALKIŞLAR:(TÜRKMENİSTAN ÖRNEĞİ)

Ramazan ÇAKIR*

Özet

Ölüm öncesi ve sonrası hayatla ilgili ritüellerin Türkmen kültürü ve düşüncesinde önemli bir yeri vardır. Bundan dolayı ölüm anında ve sonrasında bazı törenler yapılır. Zengin bir kültürel mirasa sahip olan Türkmenlerin cenaze törenleri, taziye ve kabir ziyaretleri, toplumsal dayanışma ve dinamizmin merkezini oluşturmakta ve paylaşmayı teşvik etmektedir. Bu araştırmada, 'katılarak gözlem, kaynak kişiler ve geniş kapsamlı literatür taraması' teknikleri kullanılmıştır. Ayrıca, Türkmenistan'ın farklı bölgelerindeki kabir ziyaretlerinde bulunularak, fotoğraf çekimleri yapılmış ve birebir kaynak kişilerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmanın amacı, Türkmenistan özelinde, Türkmen cenaze törenleri öncesinde ve sonrasında yapılan ritüeller ve alkışları Türkmenistan'da gözlemek, Türkmen Türkçesindeki ve Türkiye Türkçesindeki yazılı ve canlı kaynaklardan yararlanarak her iki kültürdeki farklılık ve benzerlikleri tespit etmektir. Bu çalışmada ulaşılan bazı sonuçlar şöyledir: Çöl kumu üzerinde yalınayak cenaze namazı kılınması, bazı cenazelerde ayakkabılara para konulması, cenazeye gelenlere para dağıtılması, mevtanın 3, 7, 30 ve 40'ında erkeklerin telpek giymesi ve verilen yemekte sadece tuzuna-tadına bakılması, mezarlara koç ve geyik boynuzu takılması, tahta merdiven konulması vb. Türkmen ritüellerinin bazıları Şamanizm'den kalırken, bazıları da İslamiyet'le birlikte yerleşmiş ve yaygınlaşmıştır. Türkmenler yaşadıkları mekânları değiştirseler de bir kültür kodu olan ritüellerini ve geleneklerini değiştirmemişlerdir. Çalışma betimsel, tanımlayıcı ve açıklayıcı niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Türkmen, cenaze töreni, ölüm, ritüel, alkış-dilek

TURKMEN RITUALS AND PRAYERS AT FUNERAL: "TURKMENISTAN SAMPLE"

Absract

Rituals about life before and after death have important place in Turkmen culture. For this reason, some ceremonies are organized during and after death. Funeral ceremonies and grave visits of Turkmens who have rich cultural heritage construct the social solidarity and dynamism and encourage sharing. In this article, "participant observation, reference person, broadened literature review" techniques are used. In addition to this, photos are taken during grave visits in Turkmenistan and reference people are met while visiting various graves

* Yrd. Doç. Dr., Mevlana Üniversitesi, Türkçe Öğretmenliği Bölümü, Konya/Türkiye, rcakir@mevlana.edu.tr.
DOI:10.12973/hbvd.70.120.

in Turkmenistan. Main point of this research is to observe rituals and prayers before and after funeral ceremonies in Turkmenistan and to determine the similarities and differences in cultures of Turkmenistan and Turkey by benefiting from written and alive sources in Turkmenistan Turkish and Turkey Turkish.. Results in this research imply that while some of Turkmenistan rituals reflect the remainings of Shamanism, some of them are recognized and widened with Islam and examples to those rituals are as following: performing salaam on desert sands without socks, putting coin inside shoes, giving money to ones who come to funeral, wearing “telpek” in the 3th, 7th, 30th and 40th days after death, tasting meals a little, hanging deer horn and putting stair on graves. Even if Turkmens changed the places where they live, they did not change their cultural codes. This paper is descriptive, definitive and explanatory in nature.

Key Words: Turkmen, funeral ceremony, death, prayers- wish

1. Giriş

Köklü bir tarihi geçmiş ve birikime sahip olan Türkmenler, Türkmenistan başta olmak üzere; Irak, İran, Türkiye, Suriye ve dünyanın farklı coğrafyalarında milli kimliklerini muhafaza ederek yaşamaktadırlar. Türkmenistan Türkmenleri genel olarak; İran, Afganistan ve Orta Asya’da hayatlarını sürdürmüşler ve coğrafi sebeplerden dolayı Anadolu’ya ve Orta Doğu’ya göç etmişlerdir (Dinç ve Çakır, 2008: 33).

Günümüzde yerleşik olarak Türkmenistan’da yaşayan Türkmenlerin sosyal hayatında, göçebe kültürünün izlerini görmek mümkündür. Evlerde hala çok fazla eşya olmadığını, yemeğin kaşık kullanılmadan, kısmen veya bütünüyle elle yenildiğini, çoğunlukla et ve süt ürünlerinin tüketildiğini, kentte yaşayan birçok ailenin evcil hayvanı olduğunu ve halı dokumanın her kadın için hala vazgeçilmez bir beceri olduğunu gözlemleyebiliyoruz (Tatlıoğlu,2008: 217-250). Türkmenistan’da bulunduğum 9 yıl içerisindeki gözlemlerim şunlardır: Her evin avlusunda ya bir tabcankamelya veya altı-sekiz kanat denilen bir çadır bulunur. Evlerin önünde topraktan yapılmış yer tandırlarında, Türkmen çöreği pişirilmekte ve kayısı, dut ağaçları ile asmalar, her evin bahçesini süslemektedir. Deve sütü(çal) içilir ve özellikle şehrin kenar mahallelerindeki bazı evlerin bahçesinde koyun, tavuk, ördek hatta deveye bile rastlanmaktadır. İnsanlar temel ve günlük ihtiyaçlarının bir kısmını kendi imkânları veya yakın akraba ve komşularının yardımlarıyla gidermektedir.

Türkmen toplumun temelinde İslam inancı ve ahlaki vardır. Mahtumkulu ve Azadi 18. asırda eserleriyle Türkmen toplumun inançlı yetişmesine katkıda bulunmuşlardır (Dinç ve Çakır, 2008:42). Pek çok dini unsur, motif ve sembol, Türkmen toplumunun kültürel ve sosyal hayatının dokularında mevcudiyetini sürdürmüştür. Sovyet döneminde dinin bazı temel unsurlarının sosyal hayatta yeterince yaşatılmaması, toplumun dini ve geleneksel bazı merasimlere daha fazla ilgi göstermesini doğurmuştur (Tatlıoğlu, 2002: 26). Bu merasimlerden biri de cenaze törenleri ve

taziyelerdir. Kadimden gelen ritüeller, inanışlar, motifler; belirli bir form içinde ve genellikle sözlü olarak yaşullular (yaşlı bilgeler) sayesinde devam ettirilmiş ve günümüz Türkmen toplumuna ulaştırılmıştır. “Geleneksel ve dini törenler sözlü, folklorik, sosyolojik ve masal unsuru öğeler taşır. Belirli bir form içinde kendisini muhafaza ederek günümüze kadar gelmiştir (Gareyev, 1994: 15).

Bu makalenin konusu, Türkmenistan’da yaşayan Türkmenlerin cenaze törenleri öncesi ve sonrasında uygulanan ritüeller ve alkişlardır. İki ana bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde, cenaze törenlerine ve kabir ziyaretlerine genel bir bakış ve ritüeller adı altında bulgular analiz edilecek; İkinci bölüm de ise, Türkmen cenaze törenleri öncesinde ve sonrasında söylenen alkişlar örnekleriyle verilecektir. Türkmenistan’da 9 yıl araştırmacı olarak bulunmam, taziye ve cenaze törenlerine katılarak, halkın içindeki kaynak kişilerle görüşmem, konuyu detaylı ve yerinde inceleme imkânı sağladı.

2. Cenaze Törenleri ve Ritüeller

Fani olan bu dünyadaki insanın ömrü uzun gibi görünse de aslında kısadır. Ölüm sonrası hayat, madden değil ruhen devam eder. Vefat eden kişi, hayatta olanların hafızasında her daim yaşar; 3. 7. 40. 52. ve seneyi devriyesinde verilen yemekler ve dualarla anılır. Anadolu Türkmenleri arasındaki ‘üç günlük dünya’ tabiri, Türkmenistan’daki Türkmenler arasında ‘beş günlük ömür’ olarak bilinir. Türkmen Şairi Mahtumkulu ‘Göze Mihmandır’ şiirinde beş günlük dünyayı şöyle vasfeder:

Mahtumkulu söyler, iller özümde,

Ölüm yâdımdadır, korku gözümde,

Her nece yaşasan yerin yüzünde,

Âdemoğlu beş gün duza mihmandır (Aşirov, 2013:322).

Türkmenlerde, ‘ölüm, ruhla ilgili değil; bedenle ilgilidir. Ölüm ruhun bedenden ayrılmasıyla gerçekleşir’ inancı vardır. Ölen bedendir. Mutlak ölüm değil, geçici ölüm vardır. İnan eserinde, ‘Ancak tın bedenden ayrıldığı vakit, bedenin ölümü hemen gerçekleşmiş olur.’ (2000:176) der. Mahtumkulu’nun şiirinde, ölümün her daim hatırdâ tutulması gerektiği ve insanları korkuttuğu vurgusu vardır. ‘Bu yüzden ölümü herkes, hem korku hem de saygıyla bekler’ (Yıldız, 2007:3). ‘Ölüm insanoğluna bir yok oluş, bilinmeyene yolculuk korkusu yüklemektedir’ (Erdem, 1998:111).

Türkmen ritüelleri sözlü olarak yayılmış, zamanla gelişmiş ve yerleşmiştir. “Ritüellerin çoğu tarihsel olayların sonucu olarak değil, sözlü kültürün ve inanışların sonucu olarak, yavaş yavaş gelişir.” (Raglan, Çeviren: Evrim Ölçer, 2004: 187-194).

Günümüz Türkmen toplumunda ‘ritüelin’ yerine, birer kültür kodu haline gelen ‘*edep*’, ‘*dep-dessur*’ ve ‘*adat*’ terimleri, kullanılmaktadır. “Semantik olarak iç içe geçen bu kavramlardan *edep* daha ziyade ahlakî anlayışa, *dep-dessur* ve *adat* ise davranış kalıplarına işaret eder. Bu üç kavram içinde en yaygın kullanılanı ise *dep-dessurdur* ve bütün bir yaşam tarzını ve uyulması gereken kuralları ifade eder” (Bilgin,2007:551). Kadimi Türkmen sözcüklerinden olan *edep*, içerisinde *dep-dessur* (davranış) barındırır da konunun özellikle ahlak boyutunu (terbiye, utanç-haya) temsil eder (Türkmenbaşı, 2005:431). Örneğin ölünün ardından yemek vermek *depdessur*’dur, bu davete katılım ise *edep*’tir.

Kadimi Türkmen sözlüğünde *adat* [*aadat*]: Bir milletin hayatına yerleşen kadimden gelen *dep-dessur*, alışkanlık. Köylünün gül ömrün solduran *adat* (Mollamurt, Seçilen Eserler). (1962: 15) ve *dessur* [*dessuur*]: 1. Çoğunluğun kabul ettiği *dep*, nesilden-nesle geçen düzgün-tertip, *adat*. 2. Her bir halkın öz *dep*’leri ve milli *dessur*’ları var. Yemeği birlikte yemek bu ailede ata-babadan gelen *dessur*’dı (1962: 275).

2.1. Ölüm Öncesi ve Sonrası Ritüeller

a) Kişinin vefatına yakın son anlarında, başlangıç ritüeli-*depdessuru* olarak, Türkmenler hasta yatanların her türlü ihtiyacını karşılamada büyük özen göstermesi dikkat çeker. Hastanın istek ve arzularını anında yerine getirirler.

b) Hastanın yanında müzik çalmak, gürültü yapmak, rahatsız edici konularda konuşmak büyük ayıp sayılır. Hasta can vereceği sırada kelime-i şehadet tekrarlatılır.

c) Ağır hasta olan insanın etrafında bütün akrabaları, komşuları, dostları, arkadaşları toplanır ve hastaya moral verir ve sabır tavsiye ederler.

d) Türkmenler hastayı, sağ tarafına yatırır.

e) Cenaze evinde bulunan Türkmen büyükleri orada bulunan halka, dünyanın geçici olduğunu, gerçek dünyanın ahirette olacağı hakkında konuşmalar yapar ve Mahtumkulu’ndan örnekler verir: Bu dünya bir kervansaraydır, gelen yükünü alır geçip gider, deyişini çokça hatırlatırlar (Tatlıoğlu,1999: 26).

f) Mevtanın öncelikle gözleri yumulur. Elleri göğsünün üstüne, ayakları ise başparmaklarından bağlanır ve başı aşağı gelecek şekilde yatırılır. Bunun sebebi Türkmen Halk İrımları kitabında şöyle açıklanır: “Merhum yatırılarda başını aşağı doğru yatırmalı, sebebi ise ‘ölü başı aşağı, diri başı yukarı yatırmalı’ şeklindeki hikmetli sözden dolayıdır.” (İlyasova, 2005:183).

g) Çenesi düşmesin diye bir bezle bağlanır ve üstüne bir örtü örtülür.

h) Gidenlerin arkasından ağıtlar yakılır. Ölüm bir yer değişikliği, yeni bir eve taşınma, dünya evinden ahiret evine göçme olarak nitelendirilir. Türkmen ağıtlarının birinde ahiret evi şu şekilde anlatılır.

Gülüm gitti, gülüm gitti,

Gülümden bülbülüm gitti,

Beni gam hanede koyup,

Ahiret evine gitti (Hocagaliyev, 1992:139).

2.2. Hatıra Edebi

Türkmen örfünde hayatın belli bir zaman dilimini oluşturan ölümle ilgili adetler, *hatıra edebi* olarak adlandırılır. *Hatıra Edebi*'ni uygulayan Türkmenlerin ilk görevi, "ölüm yastığında yatan yakınına çocuk bakar gibi bakmaktır." (Türkmenbaşı, 2005:823). Ölüm haberi insanlara hemen ulaştırılır. *Hatıra edebi* içinde, hatıra günü yer alır. *Hatıra günü* Türkmenler için özeldir. 12 Ocak günü her yıl Göktepe'de şehit olanlar ve 1948 Aşgabat depreminde hayatını kaybedenlerin hatırasına törenler düzenlenir. Devlet kurumlarında ve ailelerde yemekler verilir, yas tutulur. Kuran okunur ve dualar edilir. "12 Ocak 1881 Göktepe'nin şehitlerinin ve 1948'de Aşgabat'ta meydana gelen şiddetli depremde hayatını kaybeden 176 bin kişinin hatırasına (Alaş, Türkmenistan Göktepe Zaferi, <http://www.msxlabs.org/forum/turkmenistan/200949-turkmenistan-goktepe-zaferi.html#ixzz1UX8NWGPX>,09.08.2011). Türkmenistan Devleti '*Hatıra Günü*'nü, resmi tatil ilan etmiştir. Türkmenlerde geçmişte vefat edenler her yıl resmi törenlerle anıldığı gibi günümüzde rahmetli olanlar da büyük bir saygı ile anılırlar ve onlar için kurban kesilir ve yemek verilir (Söyegov, 2002: 57).

Hatıra edebinde yapılması gereken görevler ve ritüeller:

a) Türkmen âdetinde ölüm haberi '*falan öldü*' şeklinde kaba bir şekilde değil, bütün dillerde olduğu gibi Türkmen Türkçesinde de '*güzel adlandırma*' (Doğan, 1998: 98) tercih edilir ve ölüm yerine: '*Yurdunu yeniledi*', '*emanetini verdi*', '*sahibi-ne kavuştu*', '*Hakk'ın rahmetine kavuştu*' şeklindeki tabirler kullanılır (Türkmenbaşı, 2005:824).

Ölüm sözcüğü, Anadolu'daki Türkmenler arasında da fazla kullanılmaz. Ölüm kavramı yerine "Hakk'a yürümek, gerçeklere kavuşmak, kalıp değiştirmek, sır olmak, emaneti teslim etmek, Cemâl'e ve Didâr'a kavuşmak, gibi deyimler kullanılır" (Yıldız, 2007:2). "Ölüm yerine A.... göçtü, A.... hakka yürüdü kavramları kullanılır." (Erden,1998:113).

b) Yakın akrabalarının cenazeye yetişebilmesi için cenaze bekletilir. Buna Türkmen âdetinde *'merhumu misafir etmek'* denir. Çünkü ruhunu teslim eden bir insan artık bu fani dünyaya ait değildir, onu geçici süreyle misafir etmek gerekir (Türkmenbaşı, 2005:824). Ölen insanın dünyada en çok sevdiği evde ve odada misafir edilmesi daha makbuldür. Ölü on santimetre yükseklikte kumun, yaz aylarında ise buzun üzerine yatırılır (Tatlıoğlu,1999: 25).

c) Merhum tek başına bırakılmaz, yanında devamlı biri olur. Gece olunca mum veya lamba yakılır. Halk inanışlarına göre, ölen insanın ruhu sıkılmasın diye nöbet tutulur. Tatlıoğlu bu durumu şu sözlerle açıklar: “Merhumun misafir edildiği odanın içine mum yakılır. Cin ve şeytan gibi kötü ruhlar ışık ve ateşten kaçır ve merhumun cesedine zarar veremez düşüncesi vardır.” (1999: 25).

d) Cenazenin yanında yemek içmek, dünyevî sohbetler yapmak edepsizliktir. ‘Diriye güman olan, ölüye ayandır’ sözü hakikattir. Türkmenler arasında dirilere, ölüye gösterdiği saygıya göre değer verilir. Ölünün yanında nöbet tutan insan yemek yiyemez ve ölü yıkanmamış ise Kur’an okuyamaz. Bu da saygının bir gereği olarak yapılır.

e) Merhum defnedilmeden önce cesedin yıkanması Türkmen hatıra edebinde mutlaka yerine getirilmesi gereken bir vazifedir (Türkmenbaşı,2005:825). Cenaze yıkandıktan sonra göğsüne “Bismillahirrahmanirrahim” yazılması faydalı görülmüştür (Türkmenbaşı, 2005:827). Hakaslarda da ölünün alnına, üzerine bir dua yazılmış kâğıt konur (Yılmaz, 2007: 72). Bu ritüelin kaynağının eskilere dayandığı, İslamiyet’le beraber sadece duanın içeriğinin değiştiği görülmektedir.

f) Türkmen adetlerine göre ölü evinde bulunan erkekler başına telpek (takke), kadınlar ise siyah yağlık (eşarp) takmak zorundadırlar (Dinç ve Çakır, 2008: 57). Takmadıkları takdirde yaşlılar tarafından sert bir şekilde uyarılırlar. Ölen kişinin yakın akrabaları mevtanın 40’ı çıkana kadar takke ve yağlık takar.

2.3. Caylama(defin) ve Cenaze Namazındaki Ritüeller

Türkmen, ölüsü için ‘onu toprağa tabşırdık’ der. *Cay*: Türkmen Türkçesinde hem ‘ev’ hem de ‘mezar’ anlamına gelir (Kalafat, 2007:373). Türkmen dilinde, *cay* [*caay*]: Yaşamak, işlemek, ev için kurulan bina. *Caylamak* [*caaylamak*]: Vefat edeni toprağa koymak, defnetmek. O hem atasını şu yerde *cayla*’dı (Türkmen Dilinin Sözlüğü, 1962: 175). *Cay* mezar, *caylamak* ise mezara defnetmektir.

2.3.1. Ölü yıkama, kefenleme ritüelleri

a) Türkmen inanışlarına göre ölen kimse güzel kokarsa melekler onun kabirde sorulan soruların cevaplarına yardımcı olmakta, kötü kokarsa ondan kaçmaktadırlar. Onun için ölüyü güzel kokulu sabun ve ılık su ile yıkarlar. “Türkmenler ölüyü ılık su ve kuru yonca ile yıkamaktadır. Yıkama sırasında bir ‘küçük’ (ibrik) bir de büyük ‘tanır’ (kazan) bulunmaktadır. Tas ile su tek elle, küçük ile iki elle tutularak dökülmesi uygun görülür” (Tatlıoğlu, 1999: 26). Ölü yıkandıktan sonra cenaze evinden güzel kokular yayılır. Bu iki açıdan önemlidir: 1. Ölüye son görev en güzel şekilde yapılmış olur. 2. İslamiyet’e göre dünyaya gelen her kişi temizdir ve günahsızdır. Melek gibidir. Meleklerin yanına gönderilirken de temiz ve güzel kokular sürülerek gönderilir.

b) Türkmenlerde mevtayı kendi cinsiyetinden olan kişiler yıkar, güzelce kurular ve önceden hazırlanmış olan kefene sararak tabuta yerleştirilir. “Günümüzde Türkmenistan’da ölen kimsenin kefeni devlet tarafından parasız olarak verilmektedir (Dinç ve Çakır, 2008: 57). Böylece fakirler borçsuz olarak, ahirete gitmektedir.

c) Türkmenler üzerine keçe, seccade ve Türkmen halısı örtülmüş olan salı, cenazenin bulunduğu evden çıkarırken üç defa kaldırıp yere koyar, sonra başı ön tarafa gelecek şekilde dışarı çıkarırlar. Bunun sebebi mevtanın evinden son defa çıktığını belirtmek içindir. Evden ayrılmadan imam orada bulunanlara ‘Mevtayı nasıl bilirsiniz?’ diye sorar. Halk da hep bir ağızdan, ‘iyi biliriz, Hüdâ rahmet eylesin’ diye cevap verir. Türkmenler’de ölen kişinin tabutu cenaze namazının kılınacağı yere kadar yakın akrabaları tarafından omuzda götürülür. Tabut omuzlara alındığında, herkes bir defa çığlık atar (Serdar Molla, Şehitler Camisi, 2004).

2.3.2. Cenaze namazının başlıca ritüelleri

a) Genel olarak kumun üzerinde ayakkabılar çıkarılarak cenaze namazı kılınmaktadır. Eskiden kamyonlarla çölden kum getirilir ve temiz kumun üzerinde kılınmıştır. Bu konuda Aşgabat Şehitler Camisi imamı Serdar Bey şunları söyledi: “Vefat edenin evine o gün hemen çölden bir kamyon kum getirip sererler ve yaşullar yalınayak çöl kumunun üzerinde cenaze namazı kılarlardı.” Şimdilerde köylerde devam eden bu ritüel, şehirlerde evin önüne veya geniş bir meydana yayılan beyaz kumaşların veya çarşafların üzerinde cenaze namazı kılınarak devam ettiriliyor. Bu konuyu Türkmenbaşı şöyle açıklar: “Günümüzde cenaze namazı kılmak için kapı önüne kum serme zaruretinin olmadığına inanıyorum. Çünkü bizim imkânlarımız iyi, gücümüz her şeye yetiyor. Kum yerine kumaş veya özel sergi kullanmak daha uygun olabilir” (Türkmenbaşı, 2005: 425). Neden kumun üzerinde namaz kılındığını araştırdığımızda şu sonuçlara ulaştık: 1.Hz. Muhammed döneminde de çölde kızgın kumun üzerinde ‘sahra namazı’ kılınmıştır. Bu sünneti devam ettirmek iste-

yen Türkmenler, kumun üzerinde cenaze namazı kılmaktadırlar. 2. Kum temizdir. İslamiyet'te temizliğe önem verildiği için. 3. Türkmenistan'ın bir bölümü çöldür ve eskiden yerleşik hayat olmadığı için pratik olarak kumun üzerinde kılınmıştır. Nüfus artışından ve maddi imkânlardan dolayı, günümüzde Türkmen şehirlerinde kumun yerini kumaş sergiler almıştır. 4. Mecazi olarak, kum kaygandır. İnsan hayatı da geçici-fani olduğu için.

b) Cenaze namazı esnasında, bazı yerlerde cenaze sahipleri namaz kılanların ayakbabilirinin içine para koyarak adeta geldikleri için bir nevi teşekkür etmekte, hayır işlemektedirler. Bazı bölgelerde ise katılanlara yakınları tarafından bir miktar para dağıtılır, parayı alanlar da mendil satın alır ve bir hatıra olarak saklar (Serdar Molla, 2004).

2.3.3. Mezarlığa götürme ve kabre koyma

Türkmenler genellikle ölen kimseyi mezarlığa götürme ve kabre koyma işlemini sabah saat on ile öğleden sonra saat iki arasında yapmaktadırlar. Türkmenlerde mezar kazan kimselere 'gölecci' denilir. Kabrin tabanına yarım metre olarak yapılan sapıtma yerine ise 'lahat' denir. *Lahat*, L biçimindeki iç oda gibidir. Ölüyü, mezara yakın akrabaları koyar. Cesedin üzeri toprak almayacak şekilde kerpiç (tuğla) ile örülür ve üzeri toprakla kapatılır. Definden sonra, topluca insanlar cenaze evine gelerek, ölen insanın yakınlarına taziyede bulunur. Ölüyü kabir ve kabre koyma ile ilgili ritüeller şöyledir:

a) Türkmen halk inanışlarına göre akşam ve gece ölü gömülmez (Tatlıoğlu, 1999: 24). Geceleri çölde kum fırtınası çıkabilir ve karanlık olduğu için ölü gömülmez.

b) Mezar kazılırken oluşan toprak yığına 'hayrantepe' denir (Türkmenbaşı, 2005: 828). Eğer kabrin kazıldığı yer lahit yapmaya müsait değilse 'şak' denilen küçük bir ev gibi tuğla ile yapılarak üzeri kumla veya toprakla kapatılmalıdır (Tatlıoğlu, 1999: 28). Türkmen mezarları kabir içinden çıkan toprakla yükseltilir ve üzeri deve hörgücü gibi yapılır (Türkmenbaşı, 2005:828). Türkmenistan da arazi genellikle düz olduğu için kazılan mezardan çıkan toprakla suni bir tepe oluşturulur.

Türkiye de ise genellikle Türkmen mezarlıklarının yüksek tepe üzerlerinde orman içlerinde olduğunu Çanakkale ve Balıkesir Türkmen köy mezarlıklarında görürüz. Halk mezarlıkları saygın yerler olarak değerlendirmektedir. Mezarlıklar son derece bakımlı olup çiçeklerle süslenmişlerdir (Erden, 1998:112).

c) Mezarın baş ve ayaklarına taş konarak merhumun adı, babasının adı, doğum yılı ve tarihi yazılır ve defnedildikten sonra Kur'an okunur.

d) Ruslardan etkilenen ve ekonomik durumu iyi olan bazı Türkmenlerin, yakınlarının mezarlarını mermerden yaptırdığını gözlemlenmiştir.

e) Göklen Türkmenlerinde cenaze namazında ve kabirde yapılan duanın Allah tarafından kabul edileceği inancı vardır. “Türkmenlerde ölen birisinin cenazesinde dua eden kimse kendisine dua etmiş olur inancı, Anadolu Türk kültür coğrafyasında, ‘yasta herkes kendi acısına ağlar’ (Kalafat, 2010:219-230) sözüyle örtüşmektedir.

2.4. Taziye ve Ritüeller

Taziye; birini, başına gelen bir felaketten dolayı sabretmeye teşvik, yakını ölen kimseyi teselli etme, baş sağlığı dileme anlamlarına gelir (Arslan ve Erdoğan, 2009: 75). Türkmen geleneklerinde ise sadece bir teselli verme değil; 3. 7. 40. 100. gününde ve yılında ölüyü anma törenine dönüşmüş ve verilen yemeklerle herkesin ilgisini çekmiştir. Başlıca ritüelleri şunlardır:

a) Defin işine katılanlar merhumun-merhumenin evine gelip, kazma küreklere dik koyarlar ve orada Kur’an okunur, dua yapılır (Türkmenbaşı, 2005:427).

b) Türkmen cenazelerinde, cenaze sahipleri mezar kazanlar gelene kadar yüksek sesle ağlamayı sürdürürler. Ölüyü defnettikten sonra, taziye için cenaze evine gelenler «*çayı cennet bolsun, Huday rahmet etsin, galanlara sabır bersin...*» gibi alkışlar söyler.

c) Evde tv, radyo, teyp vs. açılmaz.

d) Cenaze sahibi erkekler başlarını siyah takke, telpek-kalpak; kadınlar ise, yazma ve eşarplarla kapatırlar. Taziye gelenler, koyu renk kıyafetler ve başları telpekli veya takkeli gelirler. “Cenaze törenlerinde ve yasta erkeklerin kalpak, takke giymesi ateşperestlerden kalma bir ritüeldir. Bu “başımdaya musibet var” manasını anlatmaktadır.” (Türkmenbaşı, 2005:430). Deşt köyünde öğretmen olan bir ihtiyarın ifadelerine göre: “3., 7., 30., 40. günde telpek veya takke giyilir. Ev sahipleri de taziye gelenler de giyerler. Bayanlar da aynı günlerde yaşmağı ile başını bağlar. Taziye gelenlerin üzerlerindeki elbiseler eskidir. Taziye gelenler birbiriyle ve ev sahipleriyle tokalaşmazlar.” (Seyidov, 2005).

e) Cenaze evinde yer kalmayınca dışarıya keçe, kilim serilir. Üzerine oturulur, gök çay içilir, dualar edilir ve orada yatılır. Yedi gün cenaze evinde yemek pişmez.

f) Taziye için gelenler: «*Çayı cennet bolsun, Hüda rahmet etsin, İman ekiden-den (götüren) bolsun, İman baylığını (zenginliği) bersin, Yatan yeri yağtı (nurlu) bolsun...*» gibi alkışları söylemektedirler.

2.4.1. Yas tutma ritüelleri

Türkmenlerde taziyeye gelenler kırk gün yas tutarlar. “Yas süresi Anadolu’da çoğunlukla bir yıldır, anma günlerinden birinde de kişi, yastan çıkabilir, ama en fazla yastan çıkılan gün “Ölünün Kırkıncı Günü”dür.” (Ersoy,2002: 86-101). Özellikle cenaze evinde bulunan kadınlar merhumun-merhumenin sağlığında yaptığı işleri ve hatıraları ağıt yakarak gelenleri ağlatır. Yas tutulurken vefat eden kişinin yaşına, cinsiyetine, akrabalık dercesine ve makamına göre ağıtlar söylenir. “Yaslı Türkmen erkekleri 7 gün traş olmaz. Bazı yörelerde sakal ve murt (bıyık) 40 gün kesilmez.” (Kalafat, 2007:381).

Türkmenler ölen bir kimse için çok fazla yas tutmaktadır. Cenaze evden çıktıktan sonra kadınlar ve yakın akrabalar seslerini yükselterek, çok uzak yerlerden duyulacak şekilde ağlamaktadırlar. Bu şekilde ağlama ölü kabre konup da insanlar eve tekrar gelinceye kadar devam etmektedir. Türkmen ırımlarına göre, “ölen kimse kabre konuncaya kadar ne söylersen o sözler ölenin kulağına gider işidir.” diye inanılmaktadır. Türkmenabat şehrine bağlı Zarpçı köyünde yaşayan Bahram Dovletov’un anlattığına göre: “Ölünün yakınları yüksek sesli ve sürekli ağlar. Taziyeye gelen kadınlar ise sadece seyreder. Neden, çünkü daha sonra dedikodu yaparlar; “çok ağladı demek ki seviyorlarmış veya az ağladılar, demek ki sevmiyorlarmış” diye. Kendinden geçercesine ağladığından dolayı bayılan kadınlar gördüm. Bu arada erkekler dışarıda sükûnetle ağlamadan beklerler. O anda cenaze evine gelen bir erkek, kapıdan girerken ağlayarak, feryat ederek, “vay benim kardeşim! Sen nasıl ölürsün! Şimdi ben sensiz nasıl yaparım gibi.” ellerini yüzüne tutarak, iki gözü iki çeşme ağladığında, cenaze evinin avlusundaki erkekler de ağlamaya başlarlar ve mevtanın bulunduğu odaya girerler. Bir müddet sonra gurup halinde geri çıkarlar ve bu döngü bu şekilde 24 saat devam eder.” (Bahram Dovletov, 2011).

Hayatta her türlü kötü durumla karşılaşmak mümkündür. Bir ailenin büyütüp, besleyip, gözünden sakındığı tek erkek evladı vefat ettiğinde, ağıtçıların sözleri daha yakıcı olur:

Oğulsuz kalanın yurdu,

Kuru akan çaya benzer:

Akranlarının içinde,

Sowulan (biten) toya benzer (Geldiyev, 2003:277).

Başka bir Türkmen ağıtında, ağıtçı kadınlar ölenin elbisesini, ata nasıl bindiğini, misafirperverliğini şöyle dile getirirler:

Gırat>lı ala gayiş kuşaklı,
Kırmızı paltolu örgülü şallı,
Hani şimdi yalan oldu hey...
Ulu kimselere ak veren,
Herkeseye yardım eden,
Misafirlere kurban kesen yiğidim
Hepsi şimdi yalan oldu hey...

2.4.2. Cenazenin üçünde, yedisinde, kırkında ve yılında yapılan ritüeller

Türkmenlerde, ölünün üçü, yedisi, kırkı, yüzü ve bir yılını tamamladığı günlerde Hüda yolu (Allah rızası için) adıyla yemekler verilir.

Cenaze evinde yemek pişirilmez, merhumun yakınları, komşuları cenaze evine yemek götürürler. Türkmenlerde yas yerine götürülen sofraya tek sayıda çörek koyarlar. Yas yerindekiler üç çöreğin birini alır, evinde daima her şey çift olsun, huzur dolsun anlamında iki çöreği getiren kişiye geri iade eder veya yerine şeker, bisküvi verir (Türkmenbaşı, 2005:430). Ahal vilayetinde ise: “3., 7., 30. günü ve 40’ında yemek yenilmez, sadece tuzuna-tadına bakılırken, az sulu etli çorba getirilir. Ekmekten bir çimdik alarak çorbaya bandırılır ve sonra gelen pilavdan da çok az kaşıklanır. Ayrıca 3. gün sadakasında 7’ sinin hangi gün olacağı söylenir.” (Seyidov, 2005).

Ölen er veya hatun kişiyi belli günlerinde anmak (üçü, yedisi, kırkı, yüzü ve yılı), onu hatırlama ve onunla vedalaşma manasını taşır. Ölenin üç gün içinde kanı katılaştır. Türkmenler ölenin bir kandan olan akrabaları için bu üç günü yas tutarlar. Yedi gün sonra gözü bozulur, gözü ile gördüğü, ilişkide olduğu kişiler için yas tutma süresidir. Kırkinci gün ise ölenin iç organları dağılır. Kırkinci gün yakınları için yas süresidir. Yüzüncü günde ölenin yüz kısmı değişir, tanınmaz hale gelir. Bunun için yüzüncü gün yüzünü görenler, yani ekmeğini yiyip suyunu içen yakınları için yas süresidir (Türkmenbaşı, 2005:427). Üçüncü gününde merhumun yaşadıkları gözünün önünden geçermiş; yedinci gününde merhumun saçları, tırnakları büyümeye devam ettiği için ağır geçermiş; kırkında merhumun ödü yarılırmış bu yüzden ağır geçermiş; bir yıl olduğunda etleri kemiklerinden ayrıldığı için ağır geçermiş.” (İlyasova,2005:183). Türkmenabat yöresinde ise farklı olarak “kırkı çıkana kadar ölünün evinde her perşembe günü cumalık verilir. Eskiden 13’ü diye de bir gün daha vardı. Şimdi ise kaldırdılar. Bugünlerde öküz veya koyun kesilir ve yemek verilir. Yapmadığınız takdirde ise sizi ayıplarlar.” (Bahram Dovletov, 2011).

Genelde Türkmenlerde yakın akrabaları için yas süresi bir yıldır. Çünkü bir yıl içerisinde ceset tamamen çürür, sadece kemikleri kalır diye bir inanç vardır.

2.5. Kabir, Türbe Ziyareti ve Ritüeller

Mezar ziyareti Türkmen geleneklerinde dini bir görevdir. O. Orayev, kabir ziyaretinde söylenen duaları şöyle sıralamaktadır. “Kâbem annem, kiblem babam veya atam, ben bugün sizin kabrinizi ziyarete geldim. Allah’a şükür, sizin verdiğiniz terbiye ile ailem ve çevrem minnettarız. Sizin iyiliklerinizi hiç unutmadık. Bizden yahşi at, iyi zürriyet kalıptır (biz iyi at ve nesil yetiştirmekteyiz). Ruhlarınız şad olsun, rahat yatın azizlerim.” (Orayev, 1993: 269). Halk, mezarlık ziyaretlerini gelenek haline getirmiştir. Türkmenistan’da türbeler, dini inanışın ve gücün odak noktasıdır. Bu kutsal yerlerin kimi şifa kaynağı olarak, kimi de geçmişle gelecek arasında bir köprü olarak algılanır.” (Tatlıoğlu, 2002: 30).

Başlıca ritüeller şunlardır:

a) Türbe ziyaretleri öncesinde veya sonrasında toplu halde yemek yenilir. Dua edilirken, “Allah’ım bu senin dostundur senin iradenle bu dostunu ziyarete geldim. Bu zatların hürmetine bize şefaet et” denilir ve niyet tutulur (Kalafat Y. ve Özkan A. “Batı ve Doğu Türk Halk İnançlarında Dua” www.ocaq.net, s.2).

b) Türkmen inanışlarına göre ziyaret eden her insan dua ettikten sonra, kabrin başındaki ağaca kumaş parçası (çaput) bağlar. Hangi mezarın başındaki ağaçta çaput çok olursa ziyarete gelenlerinin fazla olduğunu gösterir.

c) Kabirlerin üzerine basmak, oturmak, mevtaları rahatsız edecek yüksek sesle konuşmak, Türkmen inançlarına göre saygısızlık olarak karşılanır.

d) Genç yaşlı, yeni evlenecek olanlar, yaşlılar mübarek günler ve bayramlarda mutlaka ölmüş olan yakınlarını ziyaret ederler.

e) Kabir ziyaret adabını, Goçmuradov, Molla Töre Ahun risalesine atıfta bulunarak şöyle açıklar: «Türkmenlerde kabirleri ziyaret etmenin belli günleri vardır. Perşembe günleri öğleye kadar; cuma günü; cumartesi sabah ve pazar günü. Dini ve milli bayram günlerinde. Mezara ziyarete gelenler dua eder, Kur’an okur ve mezarın bakımını yaparlar. Kabre yaklaştıkları zaman selam verir, kabristandan ayrılırken kible tarafına dönerek tekrar selam verip saygıyla ayrılırlar.” (Goçmuradov, 1993: 3).

f) Dr. Ahmet Dinç ile Ahal vilayetinde bulunan Nohur Beldesinde kabir ziyaretine gittiğimizde, Özbekistan’da medrese eğitimi görmüş, yıllarca Nohur’da talebe yetiştirmiş ve orda meftun olan Koçmurat Ahun’un türbesini ziyaret ettik. İstisnasız o mezarlıkta bulunan tüm mevtaların başına ardıç ağacından bir kazık dikilmiş ve üzeri işlenmiş, bazılarında çaputlar bağlanmıştı. Mezar taşı niyetine dikilen her kazığın

başında dağ keçisi boynuzu veya koç boynuzu, bazılarında ise geyik boynuzu ve tespihler konulmuştu. Kalafat bu konuya kitabında, “Orta Asya Türklerinin ölen büyükleri için yaptıkları mezarlar ve onlar için kurban edilen hayvanların başları da bir sırığa veya kapı üstüne iliştirilirdi.” (Kalafat, 1999: 129). ifadesiyle desteklemektedir. Nohur beldesi dağlık bir araziye yerleşmiş ve dağlarında geyik ve yaban koyunları bulunmaktadır. Nohur’lu Türkmenler ölenin üçünde, yedisinde ve kırkında kurban ettikleri koç veya avladıkları geyik ve yaban koyunlarının boynuzlarını mezarların başındaki kazıklara geçirmişlerdir. Bunun sebebi o belde de yaşayan kişilerin güçlü-kuvvetli olduğunu ve onlar için kurban edilen hayvanları göstermektedir. Bir mezarın başında ne kadar çok koç ve geyik boynuzu varsa orada yatan mevtanın o kadar güçlü ve varlıklı bir kişi olduğunun işaretidir. Bu tezimize bir delil ise, Kalafat makalesinde koçboynuzunun bir güç ve zarafeti temsil ettiği söylemesidir. “Koçboynuzu Türkmenler arasında güç ve kuvveti ifade etmektedir ve mezar üzerine konulduğu görülmektedir. Koçboynuzu şekil olarak Türkmen keçeleri, dokumaları ve tahta sü-tün başlıklarında da mevcuttur.” (Kalafat, 2010: 219-230).

Teke Türkmenlerinin bazı mezarlarında ise mezarın başına dik duracak şekilde tahta merdiven konur. Bununla mevtanın ruhunun gökyüzüne çıkacağına inanılır (Kalafat, 2007:381). Köneürgeç’e yaptığımız ziyarette mezarların başında odun parçalarına, porselen kâse ve çaydanlıklara ve bazı mezarların başında ise yedi basamaklı tahta merdivenlere rastladık. Yedi katman olan semaya bu şekilde (tahta merdivenle) ulaşılabileceğine dair bir inanıştan dolayı kaynaklandığı kanaatine vardık. Mezarın başına konulan eşyalar ise eski bir inanışın devamı olarak, mevta dirildiğinde kullanması içindir. Bu görüşümüzü doğrulayan bilgiye Kalafat’ın makalesinde rastladık. “Mezarlara kap-kacak, yatak-yorgan konulması, ölümden sonra hayatın devam edeceği inancının bir sonucudur. Bu inanç Tunceli yöresinin Alevî Zazalarında da vardır.” (Kalafat, 2007: 381).

g) Türbe ziyaretine giden Türkmenlerde, türbeden çıkılırken, türbeye doğru bakarak, geri geri çıkarılır. Türbeye ters dönülmez, tavaf yapılır ve kazan ters konulmaz.” (Kalafat, 2007: 352). Ters motifine Mari’de yaptığımız kabir ziyaretinde şahit olduk. Başlı yaşmaklı teyzeler önce Yusuf Hemadani’nin kabrinin etrafında tavaf kılıyor, sonra taşları öpüyor ve yüzünü kabir kapısına çevirip geri geri huşu içinde çıkıyorlardı.

h) Türkmenler, türbelere dikilen kısmet ağaçlarından kabirlere bakım yapıp yapılmadığını öğrenirler. Kısmet ağacına her varıldığında farklı renkte çaput ve bez bağlarlar. Çaputlar yeni ve parlak ise kabrin yeni ziyaret edildiğini gösterir. Bakımsız mezarlar hayatta olanların mezarlarına verdiği önemin ve saygının ölçüsü olarak değerlendirilir. Türkmenler “Ölüsünü sayan bay (zengin), dirisini sayan bey olur.”

“Ölüsünü saymayan, dirisini saymaz” atasözünden yola çıkarak, türbelere ve mezarlıklara büyük önem verirler.

1) Türkmenler, mezarlıkların yanından geçerken, el açıp dua eder, ‘*tövür kaldırma*’ ve mevtalardan medet umarlar. Bir *öwliya* kabrinin yanından geçerken ya da bir taziye ziyaretinin sonunda, orada bulunan bir molla tarafından okunur. *Tövür kaldırma* bir gelenek olarak kabul edilmesine rağmen Türkmenistan’ın devlet protokolünde yerini almıştır (Bilgin, 2007: 557).

3. Türkmen Cenaze Törenleri Öncesinde ve Sonrasında Söylenen Alkışlar

Alkış terimi, Tarama Sözlüğü’nde, ‘dua, metih, sitayiş’ (1995: 106-107). Türkmen Dili Sözlüğü’nde: ‘Birinin yaptığı iyilik karşısında teşekkür için ve iyilik yapanın maksadına ermesi için söylenen söz, edilen arzu’ (1962: 41). Türk Dilinin Etimolojisi Sözlüğü’nde: ‘Şükran bildirme, teşekkür etme.’ şeklinde anlamlandırılır (Eren, 1999:9). Alkış terimini; güzel duyguların, iyi niyetli olmanın, insanın başkaları ve kendi adına istediği güzel hasletlerin özeti olarak kullanabiliriz. Alkış, genellikle zor durumdaki insanlara manevi destek için söylenir. Allah’a yalvarma, dilekte bulunma, yakarma anlamlarını taşır, aynı dua gibi. Olumlu bir şey istemeyi duanın temel şartı sayanlar vardır. Bir kısım araştırmacılar ise duayı ‘iyi dilek’ biçiminde tanımlamışlardır. ‘Allah>a yalvarma, niyaz’ (Develioğlu, 1998:225), ‘Yakarış, Tanrıya yalvarma’ (Türkçe Sözlük, 2005:573) biçiminde açıklamıştır. Dua: Azeri, Özbek ve Uygur dillerinde *dua*; Türkmen, Tatar ve Başkurt dillerinde *doğa*; Kırgız dilinde *duba* şeklinde geçmektedir (Karşılaştırılmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, 190).

Türkmen cenaze törenleri öncesinde ve sonrasında söylenen alkışları kronolojik olarak üçe ayırabiliriz: Hasta ziyaretinde, taziyede ve kabir ziyaretinde söylenen alkışlar. Aşağıda bu üç kategoriye göre alkışlar sınıflandırılırken, eş anlamlı olanlar yan yana yazıldı. Ayrıca, Türkmen Türkçesindeki alkışların orijinalleri italik olarak yazılarak, parantez içinde ise Türkiye Türkçesindeki anlamı verildi.

3.1. Hasta ziyaretinde söylenen alkışlar

1. *Tanrı yalkasın* (Allah razı olsun): Türkiye Türkçesinde Allah korusun, Allah razı olsun, anlamlarında kullanılır. Genellikle hastalara söylenir. Ev sahibi veya hasta da bu alkışa cevap olarak; “*beraber yalkasın*”, “beraber korusun, Allah razı olsun!” şeklinde karşılık verir. “*Allah himaye etsin, Tanrı yalkasın! Beraber himaye etsin!*” (Edebiyat ve Sungat Gazetesi).

2. Özünden gelene şükür (Allah’a şükür): Bu alkış, “Allah’a şükür”, “Hüda’ya şükür” dualarıyla aynıdır. Allah’tan gelen her şeye insanın razı olduğunu, rıza gösterdiğini anlatır.

3. *Alladan gaytsın* (Allah'tan dönsün): Hastaya yapılan maddi-manevi iyilikler karşısında ev sahibi, “*Alladan gaytsın!*”, “Allah mükâfatını-ecrini versin!” diye söyler.

4. *Ahiri gelsin* (Sonu gelsin)- *Ahiri gowu bolsun* (Sonu iyi olsun)- *Ahiri gowu bolsun* (Sonu hayır olsun): Bu dualar, bir kimse ağır hastalandığında, bir engelle karşılaştığı durumlarda söylenir. Bu üç alkışın anlam ve kullanımı aynıdır. Hastaya manevi destek olmak için söylenir. “Maşallah, yüzün-gözün önceki haline döndü. *Ahiri gelsin! Ahiri gowu bolsun!*”, dedi.” (Deryayev, 1981:206). Türk dilinde, “Allah encâmına hayreylesin!”, “Sonu hayırlı gelsin!” “Akıbeti hayırlı olsun!” şekillerinde kullanılır.

5. *Eyesi gaygırsın* (Allah korusun-saklasın): Bu dilek, “*Hüda saklasın* (korusun)” *Tanrı yalkasın* “*Alla öz penahında saklasın.*” alkışlarıyla eş anlamlıdır. Allah rahmet etsin, kıymasın, kendi korusun anlamında kullanılır. Esasında ‘sahip’ anlamındaki *eye* sözü bu bağlamda Allah sözüyle anlamdaştır. “Begmurad’ın yakalandığı hastalığın sonu iyi olacağı benzemiyor. *Eyesi gaygırsın!* Elinden gelen başka bir şey yok.” (Gücükov, 1997: 76).

6. *Ömri uzun bolsun* (Ömrü uzun olsun): Türkmenlerde hasta ziyaretine gildiğinde, yataktaki hasta ömrünün son anlarını yaşadığını söyleyerek, helallik ister. Hasta ziyaretine gelenlerse hastanın moralini yüksek tutmak için, “*Huday saklasın, Alla geçinden bersin, Ömrünüz uzun bolsun, Ömrünüze bereket*” gibi alkışları sıralarlar. Yaşlılar içinde bu alkışlar çok kullanılır. Türkmen yazılı kaynaklarında: “Düğünün, yasın baş tacı olan aksakallı ihtiyarlar ömrünüz *uzun bolsun!*” (Hüdaynazarov, 1989:91). “Düğünlerin, matemlerin ayrılmaz bir parçası olan aksakallı yaşlılar, ömrünüze bereket.” (Hüdaynazarov, 2002: 91).

7. *Menin elim del, Lukman hekimin eli* (Benim elim değil, Lokman hekimin eli): Bu duayı doktorlar, hastalarına söylerler. “Şifayı veren aslında Allah’tır. Hekimlerin piri olan, Lokman hekimin eliyle bizler yıllardır şifa dağıtıyoruz. Türkmen yazılı kaynaklarında: “*Menin elim del, Lukman hekimin eli!*” deyip, ağaç gibi sert parmakları ile Batır’ın karnını kaşımaya başladı.” (Kerbabayev, 1959: 20) şeklinde örneğe rastlanmaktadır. Günümüzde de Türkiye’de doktorlar hastalarına, “şifa Allah’tan biz sadece vesileyiz.” derler.

8. *Beri baktığı bolsun* (İyileştiğin olsun): Hasta ziyaretine giden kişi, hastayla sohbet sırasında ona, manevi destek ve ümit vermek amacıyla “*beri baktığım* (iyileştiğin) *bolsun*” alkışını söyler. Nurberdiyev’in eserinde şu örnekle karşılaşıyoruz: “Maşallah, Maşallah, Hocam ağa, yüzün nurlanmış, şimdi *beri baktığın bolsun* da, dedi.” (Nurberdiyev, 1989: 83).

9. *Dert bolup* (olup) *geçsin*: Hastalık onu öldürmesin. Bir hastalık olarak geçip, gitsin. *Geçtiği bolsun*. Bu dua hasta olan kişilere iyi niyetle söylenen bir şifa dileğidir.

Türkiye Türkçesinde ise hastalanmış veya kaza geçirmiş birine geçmiş olsun, geçip gitmiş olsun, anlamında kullanılır. (Örnekleriyle Türkçe Sözlük,1995:974)

3.2.Taziye için gelenlerin söylediği alkışlar

1. *Alla kalbine ginlik* (genişlik) *bersin*: Başına zor, kötü bir durum geldiğinde; kendini kaybeden, ne yapacağını bilemeyen kimselere söylenir. Bu durumdaki insanları sakinleştirmek, kalplerinde kopan fırtınayı yumuşatmak amacıyla söylenir. “Allah kalbine göre versin”, “Allah kalbine ferahlık versin” şeklinde Türkiye Türkçesinde kullanılır. “Benim yaptığıma, lanet eder. *Alla kalbine bir ginlik bersin...*” (Sovyet Edebiyatı Dergisi, 1991: 35).

2. Öyüne (Evine) *nur yağsın*: Türkmen Türkçesindeki “nur” kelimesinin aydınlık, ışık manalarıyla birlikte yağmur anlamı da vardır. Yağmur yağarken erkek çocuk doğduğunda *Nuryağdı* ve *Nurgeldi* isimleri konulur. Mezarlığa birisini defnetmeye gidildiğinde, onun kabrinin üzerine yağmur yağsa “Üzerine nur yağdı” denilir. “*Gittiğin yer Cennet bolsun! Nur içinde bol!*” (Türkmenistan Zaman, 17.04.98).

3. İman ekitenden (götüren) *bolsun*, İman baylığı (zenginliği) *bersin*, İmanlı *bolsun*, İmanı *hemra*(yoldaş) *bolsun*: Bu kısa dualar; “Allah imandan, Kur’an’dan ayırmasın, İmanlı olarak ölmek nasip etsin.” anlamında kullanılır. Müslüman olmak kolay ama imanlı ölmek zordur. Onun için Türkmenler sevdikleri ve yakınları için *imanlı bolsun*, *imanlı ölsün* dileğini kullanırlar. “*Merhumun çayı Cennet olsun! İmanlılardan bolsun!*” (Adalet Gazetesi, 26.07.99). “Vah-vah ey, o ne zaman vefat etti? İmanı *hemra bolsun!* diyerek, üzülmüş gibi göründü.”(Nurberdiyev, 1989:262). Türkiye Türkçesindeki, “Allah sana imanla gitmek nasip etsin”, “Allah son nefeste imandan, Kur’an’dan ayırmasın” alkışları ile anlamdaştır. Dede Korkut kitabında: “Allah sizi ahir vaktinde arı imandan ayırmasın.” (Ergin, 1988:93). Alkış geçeri.

4. İzi Yarasan (Geride kalanlar sağ-salim kalsınlar): Rahmetli olanın yakınlarına söylenen bir hayır duadır. Ölenin arkasında kalanlar, onun diri olan yakınları sağ-salim kalsınlar. Buna “kalanına bereket versin!” ifadesini de ekleyebiliriz. Yazılı bir kaynaktaki: “Orazsoltan, *izi yarasan, çayı cennet bolsun*, dedi.” (Deryayev,1981:261). örnek cümlesi geçer.“B.Hudaynazarov’un, Akarsuyun Türküsü romanında yer alan alkışlarda: *İzi yarasan, öwez oğlunu bersin. Alla rahmet eylesin, yerine oğul bersin.*” (Çakır, 2006: 13).

5. *Galanına bereket* (Kalanların başı-canı sağ olsun) – *Galanlara uzak ömür bersin* (Kalanlara uzak ömür versin): Mevtası olan ailenin başının sağ, ölümün onlardan uzak, kalanların sağlıklı çoğalması için kullanılır. Kalanların başı-canı sağ olsun, kalanların ömrü uzak olsun, gibi kullanımları da vardır. “Oğulnar, yeter artık, geçeni geçti bil... *Galanına bereket bersin!* deyip, Aknur seslendi.” (Sovyet Ed. Der-

gisi,1991:103). “O zavallının adını iŝitiyorduk, *galanların canı sağ bolsun,*” (Hudaynazarov, 1989:69).

6. *Alnına barsın* (Alnına varsın): Türkmenlerde, ölümün 3., 7., 30., 40. gününde ve bir yılı dolduğunda, gelenlere yemek verildiğinde; vefat eden yemekle birlikte anılır. Onun ruhuna ayetler okunup, hediye edilir. Onun için yapılan duaların, verilen yemeklerin öbür âlemde faydası olması için söylenen bir duadır. Türkiye Türkçesinde ise ölü için verilen sadaka, yapılan duâ ve iyilikler ona ulaşsın, ruhu şad olsun anlamında, “canına değsin” alkışı kullanılır.

7. *Jayı jennet bolsun* (Mekânı cennet olsun): Buluğ çağına gelen bir Türkmen vefat ettiğinde, merhumun yakınlarına acısını paylaşmak için söylenir. Cennete gitmesi arzu edilir. “Orazsoltan, galanların canı sağ bolsun, *Jayı jennet bolsun,* dedi.” (Deryayev,1981:261). Bu alkış Türkiye Türkçesinde: “Mekânın Cennet olsun!” şekliyle kullanılmaktadır.

8. *Övez oğlunu bersin* (Övez oğlunu versin-Yerine oğul versin): Türkmen çocuklarının ölümünden sonra yakınlarını teselli etmek maksadıyla söylenir. “Türkmenlerde birinci çocuk ölürsa ikinci çocuğun adını ‘Övez’ koyuyorlar, yeni doğan çocuğun babası, dedesi ölmüşse ona da Övez adı verilir. (Övez, yerini tutmak demektir.) Kızlara da Övezgöl,” adı verilir (Tatlıoğlu,1999: 20). Yazılı kaynaklarda: “Orazsoltan, *galanların canı sağ bolsun, Jayı jennet bolsun,* dedi.” (Deryayev,1981:261). “Zavallının ömrü kısa imiş. Övez oğlunu *bersin!* Allah’a lazım ise yapabileceğin bir şey yoktur, diyerek, yüzünü ürken eşeğin yüzü gibi buruşturup evine gitti.” (Taganov,1989: 25). “Allah rahmet eylesin, Övez oğlunu *bersin.*” (Bülten Press, 2003: 20) örneklerine rastladım.

9. *Baran yerinde yüzüne seredilsin* (Vardığı yerde yüzüne bakılsın): İnsan ebediyete intikal ettiğinde, ahiret hayatında müminler gibi muamele görsün. Mertebesi ali olsun manalarında kullanılan ve yakınlarına söylenen bir duadır. Günümüz Türkiye Türkçesinde, Allah ahiretini ve akıbetini hayırlı etsin, Akıbeti Hayrola dileklerini kullanırız.

10. *Yatan yeri yağtı bolsun* (Yattığı yer nurlu olsun): Ergenlik çağına ermiş bir insan vefat ettiğinde kendisi için hem de onun yakınlarının ayrılık acısını hafifleştirmek için söylenir. Onun içinde rahmetlinin “öbür dünyada iyiliğe kavuşması” arzu edilir. “Babanla çok arkadaşlık yaptık, gerçek bir bahşi idi, *Yatan yeri yağtı bolsun!*” (Guvancalıyev,1989: 27; Gücükov, 1997: 80). Türkiye Türkçesinde vefat eden bir yakının, eşin, dostun arkasından nur içinde yatsın, denir.

11. *Yüregine gar yağsın* (Yüregine kar yağsın): Türkmenlerde en yakınardan birisi; annesi, babası, oğlu, kızı veya akrabalarından biri vefat ettiğinde kullanılır. Bu alkış, felç durumunda ve müzmin hasta olanlara da söylenebilir. “Sabret, Durdu!

Allah'tan geleni çekmekten başka çare yoktur. Şimdi sadece sabırla tahammül eden kazanır. *Yüreğine gar yağsın.*" (Ussayeva, 1990: 71) şeklinde geçer. Türkiye Türkçesinde, Allah ecir sabır versin: "Allah acısını dindirsin, başka acı göstermesin" manasında temenni sözü (TDE, 2005: 86).

3.3. Kabir ziyaretinde söylenen alkışlar

1. ...*kabul bolsun*(olsun): En yaygın dualardan biridir. Tek başına da kullanılabilir. Bu duadan önce üç noktanın yerine sadakanız, Huda yolunuz, kabir ziyaretiniz, adağınız gibi ifadeler getirilir. Türkmenistan'da yayınlanan bir gazetede: "İl gün ataların ruhuna ziyaretiniz *kabul bolsun*, ahali!" (Edebiyat ve Sungat Gazetesi, 11.01.1991) örneğine rastlarız.

2. *Gabir* (Kabir) *azabından bolsun*(olsun): Bu dünyada çekilen çile ve zorlukların kabir azabından olması ve mezara girdikten sonra görülecek kabir azabının hafiflemesi için kullanılır (Gücükov, 1997: 75).

Sonuç

Bu çalışmada, Türkmenistan'da yaşayan Türkmenlerin cenaze törenleri, taziye ve kabir ziyaretleri gözlemlenerek konuyla ilgili ritüeller tespit edilmiş, tematik olarak sınıflandırılmıştır. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar aşağıda maddeler halinde sıralanmıştır:

1. Türkmenlerde cenaze törenleri, taziye ve kabir ziyaretleri sadece bir tören değildir. Toplumsal dayanışma ve dinamizmin merkezini oluşturmakta ve paylaşmayı teşvik etmektedir. Ayrıca verilen yemekler, sosyal bir organizasyon olduğunun somut bir örneğidir.

2. Türkmenistan Türkmenleri, geleneklerini, inanışlarını orijinal haliyle korumayı başarmış ve günümüze kadar devam ettirmiştir. Türbe ve kabir ziyareti gerçekleştirenler, taziye ve cenaze ritüellerini uygulayanlar aynı zamanda kendi ruh dünyalarında bir hareketliliğin ve başka bir zamana dahil olmanın serüvenini de saklamakta ve yaşamaktadırlar.

3. Kabir ve taziye ziyaretleriyle acılar azalır ve güçlü dostluk bağları kurulur. Türbelere veya taziyelere her gidildiğinde bir eşya veya yemek götürülmesinin maddi boyutu; hastaya veya cenaze yakınlarına alkışlarla moral takviyesinde bulunmanın ise manevi boyutu vardır. Türkmenler "Ölüsünü sayan bay (zengin), *dirisini sayan bey olur.*" atasözünden yola çıkarak, türbelere ve mezarlıklara büyük önem vermektedirler.

4. Türkmenistan'da cenaze törenleri sırasında, kum üzerinde yalınayak cenaze namazı kılındığı, bazı cenazelerde cenaze namazı kılanların ayakkabalarına para konulması ve cenazeye gelenlere para dağıtılması gözlemlenmiştir.

5. Günümüz Türkmen Dilinde cenaze öncesi ve sonrası kullanılan yaklaşık 36 alkışın açıklaması yapılırken, Türkmen Türkçesindeki 24 orijinal yazılı ve canlı kaynaktan yararlanılmıştır.

6. Cenaze sahibi erkeklerin mevtanın 3, 7, 30 ve 40'ında telpek giymesi, yedi gün traş olmaması; bayanların ise yağlık takması ve verilen sadaka yemeğinin sadece tuzuna-tadına bakılması gözlemlenmiştir.

7. Bu ritüellerde İslam ve Şamanizm kalıntıları tespit edilmiştir. Örneğin mezarlara koç ve geyik boynuzu takılması, tahta merdiven konulması vb. Şamanizm'den izler taşır. Kum üzerinde yalın ayak namaz kılınması, kabre konulması gibi ritüeller de İslamiyet'le birlikte yerleşmiş ve yaygınlaşmıştır. Türkmenler yaşadıkları mekânları değiştirseler de bir kültür kodu olan ritüellerini ve geleneklerini değiştirmemişlerdir.

8. Taziye ziyaretine gidildiğinde: *Alla kalbine ginlik (genişlik) bersin, Öyüne nur yağsın, Nur içinde bol, İman ekitenden (götüren) bolsun, İman baylığı (zenginliği) bersin, İmanlı bolsun, İmanı hemra(yoldaş) bolsun, İzi Yarasin, Galanına bereket, Jayı jennet bolsun, Öwez oğlunu bersin, Galanların canı sağ bolsun, Jayı jennet bolsun, Baran yerinde yüzüne seredilsin, Yatan yeri yağtı bolsun, Yüregine gar yagsın gibi alkışlar söylendiği tespit edilmiştir.*

9. Hasta ziyaretin gidildiğinde: *Tanrı yalkasın, Alla himaye etsin, Tanrı yalkasın, Beraber himaye etsin, Özünden gelene şükür, Hüda'ya şükür, Alladan gaytsın, Menin elim del, Lukman hekimin eli, Beri baktığın bolsun* gibi alkışlar söylendiği tespit edilmiştir.

Kaynakça

- AKSAN, D. (1998). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: TDK Yayınları.
- AŞIROV, A. (2013). *Mahtumkulu*. Aşgabat: Türkmenistan İlimler Akademisi Milli El Yazmalar Enstitüsü Yayınları.
- ARSLAN, M., ERDOĞAN, M. (2009). *Kerbela Mersiyeleri*. 1.Baskı. Ankara: Grafiker Yayınları.
- BALAKAYEV, D., BAYHANDU, S., GAREYEV, R. (1994). *Türkmenbaşının Pehimleri ve Sargıtları*, Aşgabat: Ruh Yayınları.
- BAYMIRADOV A., HOCAGALIYEV A. (1992). *Türkmen Halk Dörediciliği*, Aşgabat.
- BİLGİN, V. (2007). "Türkmenistan'ın Dini Hayatında Geleneksel Kültürün Hâkimiyeti" *Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyet'e Katkıları Sempozyumu Bildirileri*, Isparta:551-562.
- BÜLTEN PRESS. (2003). No: 53, Aşgabat.

- ÇAKIR, R. (2006). "Berdinazar Hüdaynazarov'un Romanlarında Halk Edebiyatı Unsurları" *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 29(8): 1-24.
- DERYAYEV, H. (1981-1987). *Eserler*. I. II. III. Cilt. Aşgabat: İkbal Yayınları
- DEVELİOĞLU, F. (1998). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Aydın Kitabevi
- DİNÇ, A., ÇAKIR, R. (2008). *Türkmen Kültürü ve Türkmenlerin Sosyo-İktisadi Düşüncesi*. İstanbul: Ayrıkotu Yayınları.
- EDEBİYAT VE SUNGAT GAZETESİ. (1991). Aşgabat.
- ERCİLÂSUN, A. B. (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ERDEN, A. (1998). "Batı Anadolu Türkmenlerinde Ölüm Kültürü Üzerine Derlemeler" *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S: 6.
- EREN, H. (1999). *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Ankara.
- ERGİN, M. (1988). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul:Boğaziçi Yayınları.
- ERSOY, R. (2002). "Ölümün Belirtileri ve Bunlardan Sakınma ile İlgili İnanç ve Uygulamalar" (Türklerde Ölüm ve Ölü İle İlgili Rit ve Ritüeller. *Millî Folklor*, S.54. 86-101.
- GELDİYEV, G. (2003). *Türkmen Şairane Halk Dörediciliği*. Aşgabat: Türkmenistan Devlet Yayınları
- GOÇMURADOV, B. (1993). *Molla Töre Ahun Risalesi*, Vatan Galesi, Aşgabat.
- GUVCANLİYEV, O. (1989). *Yandırdım Bibi*. Aşgabat.
- GÜCÜKOV, Sapar. (1997). *Alkışlar ve Dilekler Sözlüğü*, Aşgabat: İlham Yayınları
- HAMZAYEV, S.Altayev, G.Açilova, V.Mesgudov. (1962). *Türkmen Dilinin Sözlüğü*, Aşgabat: Türkmenistan SSR İlimler Akademisinin Neşirleri.
- HUDAYNAZAROV, B. (1989). *Seçme Eserler*, Aşgabat.
- HUDAYNAZAROV, B. (2002). *Kumlular*. çev: Ramazan Çakır. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- İLYASOVA, G. (2005). *Türkmen Halk İrim-İnaçları*. Aşgabat: Miras Yayınları.
- İNAN, A. (2000). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KALAFAT, Y. (1999). *Eski Türk İnançlarının İzleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- KALAFAT, Y. (2003). "Türkiye'de Halk İnançları ve Alevilik". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Bahar 1999 (9). 15-21.
- KALAFAT, Y. (2005). "Batı ve Doğu Türk Halk İnançlarında Dua" www.ocaq.net, s.2.Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi, (217). 17-21.
- KALAFAT, Y. (2007). *Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları*, Ankara: Berikan Yayınları.
- KALAFAT, Y. (2010). "Göklen Türkmenleri Halk İnançlarında Ölüm Temasına Dair Bazı Karşılaştırmalar". *Türklük Bilim Araştırmaları Dergisi*. (28). 219-230.
- KERBABAYEV, B. (1959). *Eserler Toplamı*. 4. cilt. Aşgabat.
- KİLİ, G. Y. (2007) "Hakaslarda Ölümle İlgili Gelenekler", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. (4) 65-87.

- LORD, R. (2004). (Çeviren: Evrim Ölçer) ,“Mit ve Ritüel”. *Milli Folklor*.(61).187-195.
- NURBERDİYEV, P. (1989). *Gatakar*, I.,Aşgabat.
- ORAYEV, O. (1993). *İrınlar*, Aşgabat: Ruh yayınları.
- ÖRNEKLERİYLE TÜRKÇE SÖZLÜK. (1995). Ankara: M.E.B. Yayınları.
- SOVYET EDEBİYATI DERGİSİ. No:2, 1991.
- SÖYEGOW, M. (2002). “Eskiden Dilimizde Kalan İnanç İzleri”. *Türk Dünyası Tarih Dergisi*. 57.
- TAGANOV, Ş. (1989). *Gara Yılın*. Aşgabat.
- TARAMA SÖZLÜĞÜ. (1995). 1.cilt. 3. Baskı. Ankara: TDK yayınları.
- TATLIOĞLU, D. (1999). “Türkmenistan>da Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili İnanç ve Uygulamalar”. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, (2) 24.
- TATLIOĞLU, D. (2002). *Türkmenistan’da Dini ve Tarihi Ziyaret Yerleri*. Sivas: Dilek Matbaası.
- TÜRKÇE SÖZLÜK. (1988). TDK Yayınları, 1. Cilt, 9.Baskı, Ankara.
- TÜRKMENBAŞI, S. (2005). *Ruhname*, çev.: Erdoğan, Y., Çakır, R., Can, H. Aşgabat: Devlet Yayınları.
- USSAYEVA, O. (1990). *Uçurum*. Aşgabat.
- YILDIZ, H. (2007) “Alevi Geleneğinde Ölüm ve Ölüm Sonrası Tören ve Ritüeller” *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. (42). 1-21.

Kaynak Kişi Dizini

SERDAR, Molla. (2004). Mülakat: Köroğlu Caddesindeki Şehitler Camisi İmamı, Aşgabat.

DOVLETOV, Baham. (2011). Mülakat: Türkmenabat şehrine bağlı Zarpçı köyünde ikamet ediyor, 30 yaşında, İngilizce Öğretmeni.

SEYİDOV, Muhammed (2005): Ahal Vilayetine bağlı Deşt köyünde ikamet ediyor, 70 yaşında, Türkmen Dili Öğretmeni.

İnternet Kaynakları

ALAŞ, O. (2008). Türkmenistan Göktepe Zaferi, <http://www.msxlabs.org/forum/turkmenistan/200949-turkmenistan-goktepe-zaferi.html#ixzz1UX8NWGPX>, Erişim tarihi: 09.03. 2012

EKLER

Fotoğraf 1: Köneürgenç'te Dr. Ekrem Çulfa ile yaptığımız mezarlık ziyareti

Fotoğraf 2: Koçmurat Ahun'un türbesinin bulunduğu Nohur Beldesi'ndeki mezarlıktan bir görünüm

Fotoğraf 3: *Mehneyni'nin türbesinden iç görünüm.*

